

УСКЮТ КОЮНИНЪ БАЛА ОЮНЛАРЫ

Эр бир миллетнинъ бала оюнлары асырлар девамында шекилленип кельгенлер. Олар инсан яшайышынынъ эр бир саасыны акс этелер. Бу оюнлар, несильден несильге кечип, балаларнынъ дюнья бакъышларыны, аяткъа олгъан мунасебетини шекиллendirелер. Къырымтатарлар асырлар девамында бу саада олгъан анъанелерни башкъа миллетлер оюнынынъ тесиринден сакълап, янъы меракълы элементлернен толдура эдилер.

Къырымтатар бала оюнларыны огренгенде, тарихий, этнографик, фольклор малюматлардан гъайры, белли бир тиль материалынынъ мевджут олгъаныны да къайд этмек мумкюн [1. С. 250-251].

Бала оюнларынынъ къыйметини, баланынъ омюринде олгъан маиетини, табиятларынынъ шекилленювине олгъан тесирининъ эмиети гъает буюктир. Бу оюнларнынъ бала омюринде, миллий табият чизгилерининъ шекилленювинде, миллетнинъ илерилев эснасында къыйметли вазифеси устюндир.

Оюнларнынъ эр бирисини балалар буюк авесликен ойнайлармы? Эльбет де ёкъ! Илък эвеля бу ал баланынъ табият чизгисине уйгъанынен багълы. Шу себептен балаларнынъ оюнларыны сечип алмакънынъ имкянларыны арттырмакъ керек [2. С. 467].

Языкъ ки, шимдики заманда бала оюнлары, адет узъре, тек компьютер оюнларынен сынъырлана. Шу оюнларда миллий анъанелернинъ темсили акъкъында лаф юрютмеге, эльбет де, сыра кельмей.

Эр бир оюнны ойнамакъ ичюн бала, биринджиден, ичтимаий джеэттен белли бир севиеге иришкен олмакъ лязим. Экинджиден, хатыра имкянлары керекли севиiede олмалыдыр, чюнки эр бир оюннынъ къанун ве къаиделерини акъылында тутмакъ кереклер. Эгер оюн муреккеп олса, баланынъ бу табият чизгилери де белли севиiede олмалы.

Макъаледе тедкъикъ эткен оюнлар Ускют коюннинъ оюнлары олгъаны себебинден бу койдеки оюнларынынъ хусусиетлери акъкъыда беян этиледжек. Ускют коюнде бала оюнлары эм яш, эм осьмюр, эм къырджыман несили тарафындан отърю, "акъранлыкъ" меселеси шарт дегиль эди. Шундан себеп ойнагъанларнынъ яшларына да буюк эмиет берильмей эди.

Бала оськенинен ойналгъан оюнлары да муреккеплеше биле. Эгер де

баланынь авеслиги эски, эвельден ойналган, онъа яхшы белли олган оюнларнен сынъырланса, демек,онынь инкишафыны да бельгилемек олур. Шу себептен бала янъы оюн усулларыны, янъы оюн къанунларыны менимсеп, къабул этип оламай; я да яш бала, онъа таныш олган, шу севимли оюнларыны даа ойнап тоялмаган, шундан себеп, янъыларны менимсеп ойнамагъа чаре тапамай. Бойле вазиятлерде ана-баба мукъайт олып, эмиет берип, себебини бельгилемелилер. Баланынь оюн эснасында эльде эткен эмоциональ алыны, беден тербиелев ве акъыл зийреклигининъ инкишаф этиов севиесини де козь огюне алмалылар [4. С. 3,4].

Къырымтатар халкъынынъ бала оюнлары арасында энъ кенъиш даркъалган оюнлар куреш, чапышув, топ оюны, ат чапышув, секирюв, аркъан киби, беден тербиелевинен багълы олган, оюнлардыр [1. С. 468]. Ускют кою бала оюнлары да буны тасдикълай билелер. Лякин Ускют коюнинъ бала оюнларынынъ белли хусусиетлери де бар. Бу ал оюнларнынъ эм мундериджесинде, эм оларнынъ адланувларында акс олунгандыр. Мисаль оларакъ, башкъа койлерде ойналган «Чукъур топ», «Къой къачты», «Чалме топ», «Мырт», «Учь таш», «Тура», «Шамар оюны», «Анам, экмек!» (2) деген оюнлар Ускют коюнде расткельмейлер. «Челека», «Айгъырчыкъ», «Дандирюк» оюнлары эм Ускюте, эм де Къырымнынъ башкъа койлеринде ойнала эди [3. С. 98]. «Лапата», «Домузчыкъ», «Сокъур теке», «Гечелюп» оюнлары исе тек Ускют коюнде расткелелер.

Ускют маалесинде ойналган оюнларда «бадашма» деген сёз къулланыла. Асылында бу сёзнинъ манасы акъкъында айтаджакъ олсакъ, бу - оюннынъ башында балаларнынъ эки такъымгъа болюнип ойнагъанынен, я да оюнны башлагъан баланы бельгиленгенинен багълы усул. Бадашманынь энъ къолай чешити саювлардыр. Саювлар чешит тюрлю ола билелер. Месея: "Укум-букум джарым-барым пыкъ". Бадашманынь экинджи чешити оларакъ таякъ бадашмасы эсаплана. Таякънынъ бир уджундан, тюбюнден, ойнаган балаларнынъ бириси тутта, дигери исе ондан юкъары ала, бойлеликнен, таякънынъ узунлыгъы биткендже, таякънынъ юкъарыдаки уджу кимге раст кельсе, олар бирер- бирер чыкъалар. Оюнны исе сонъки къалган бала башлай. Бу макъалеле мисаль оларакъ кетирилген бадашма Ускют коюнде къулланылган бадашманынь бир чешитидир.

Ашагъыда анълатылган Ускют коюнинъ бала оюнлары фааль ве арекетченлигинен айырылып туралар. Шекиль ве мундеридже джеэтинтен исе олар чешит-тюрлю ве гъает меракълыдыр. Кърымтатар миллий бала оюнлары

чешит тюрлю олгъанына бакъмадан, бу оюнлар арсында не къокъла, не де инсан сыфатыны тасавур эттиреджек оюнджакълар расткетирильмегенини къайд этмели. В.И. Филоненко бу алны, биридждиен, ислам дининде инсан сыфатыны акис эткен оюнджакълар ясакъ олунгъанынен анълата. Бизим макъалемизде тевсие этильген оюнлар арасында да бойле (къокъла инсан сыфатыны анъдыргъаны ичюн) къокъла оюны анъылмай.

Ускют коюнинъ бала оюнларынынъ даа бир хусусиетини айыра билемиз. Бу хусусиет балаларнынъ топнен ойналмагъанынен багълы. Бойле оюнларда топ ерине ялпакъ таш къулланыла эди. Бу ал дин тарихына юзь берген вакъияларнен анълатыла (Шеит кеткен Асан, Усеиннинъ башларыны еудийлер топ этип ойнагъанлар). Ускютте дин къавий кутюльгени бунынъле багълыдыр.

Бойледже, Ускют коюнинъ бала оюнлары акъкъында, чаремизге коре, тапкъан малюматларны тевсие этмекнен бир сырада, бу оюнларны гъайрыдан балалар арасында джанландырмакъ макъсадынен 12 оюнны дикъкъатынъызгъа авале этемиз.

1. «Челека» оюны (челик оюны - игра «Чижик»).

Эвеля балалар бадашып эки группагъа болюнелер. Балаларнынъ бириси авучында бир шей сакълай. Авучында сакълангъан шейни ким тапса, шу бала такъымы оюнны башлай.

Челека - бу къыскъа сиври уджлу таячыкъ. Оны узун таякънен ура эдилер. Оюнны башлагъан бала, челеканы ерге къойып, онынъ уджуна таякънен ура. Челека тёпеге атылгъанда, оны бир даа таякънен ура. Челека учып кеткенде, оны экинджи группа балалары таякънен чильселер (авада урсалар), вазифе беджерильди деп сайыла, ве балалар вазиятлерини денъиштирелер. Эгер де челеканы чильмеселер, ургъан бала таякъны ерге къоя. Балалардан башкъа бириси гъайрыдан оюнны башлай. Бойлеликнен, балаларнынъ эр бириси невбетнен челека уралар.

2. «Лапата» оюны. Бу оюннынъ бир варианты "Лапта" шеклинде Къырымнынъ башкъа койлеринде де расткеле. Лякин бу койлерде оны топнен ойнай эдилер. Ускют коюнде исе, ташнен ойналгъаны себебинден, оюн къанунлары да денъишмелерге огърагъаны белли. Эки гурух (группа, такъым) балалары, ялпакъ ташларнынъ уджларыны топракъкъа комип, эки сырагъа тизелер. Сыраларнынъ арасы 10 — 12 м. Биринджи группа балалары, алма къадар ташларны алып, къаршыдаки (экинджи гурухнынъ) ташларыны урып йыкътырмакъ кереклер. Къайсы гурух къаршыдаки ташларнынъ эр бирисини урып йыкътырса, о бала такъымы гъалип чыкъа (юта). Юттургъан балалар,

юткъан балаларны аркъаларына алып, сыраларынадже баралар. Сонъ оюн кене гъайрыдан девам эте.

3. «Атлан ятыр» оюны. Балалар такъымындан бириси башыны, белини букип тура, башкъалары исе оны йыкъкъанына къадар бирер-бирер устюне атылып минелер ве обаланып къалалар. Ахыр сонъу, атылгъан балалар озьлери де, айны бойле шекильде туруп, оюнны девам этелер.

4. Бадашма. Оюн башламаздан эвель, балалар бадашалар. Бадашма бойле ола. Эки бала ян-янаша тура. Къалгъан балалар исе экишер-экишер олып, мисаль оларакъ, «танк», я да «учакъ» (самолёт) сечип алалар ве биринджи балаларнынъ янларына келип, «Танк сайлайсынъ, ёкъса учакъ?» - деп сорайлар. Учакъ сайлагъан балалар «учакъ» олгъан баланынъ такъымыны, «танк» сайлагъанлар исе къаршы такъымыны тешкиль этелер. Бойлеликнен, балалар экиге болюнелер. Дженктен эвель бу фааль ишлетильген бадашма эди.

5. «Аягъырчыкъ» оюны (айгъычыкъ оюны). Бадалашып эки такъымгъа болюнген балалар оюнны башлайлар. Балаларнынъ бириси элинде бир де бир шей сакълай. Бу шейни къайсы такъымнынъ баласы тапса, о бала такъымы биринджи «атларнынъ» аркъаларына минмеге арекет этелер. Экинджи такъым аркъан тутып, тизилип тура. Аркъаннынъ бир уджуны «аягъыр» тута да, чапып минеджек баланы аркъаннен тутмагъа тырыша. Эгер де бир де бирини тутса, такъымларнынъ вазифелери денъише. "Айгъырчыкъ" адлы оюны башкъа койлерде де расткеле, лякин оюн арекетлери чешит.

6. «Гечелюп» оюны. Балалардан бири, «Атлан ятыр» оюнындаки киби, букюлип тура. Балалар бирер-бирер онынъ устюнден атлап секирелер. Балалар атлагъан сонъ, яткъан бала бир адым четке чекиле, биринджи яткъан ерине чызыкъ чыза. Балалар экинджи кере атлагъанда, о чызыкъкъа басып атлайлар. Сонъ яткъан бала бир адым даа чызыкътан четке чекиле. Балалар учюнджи кере атылалар. Ойлеликнен, оюн девам эте. Ким де ким атылып олмаса, демек, о ята ве онынъ устюнден атылмагъа башлайлар, оюн гъайрыдан башлана.

7. «Дандирок» оюны. Дандирюк къатты, агъыр агъачтан япылып, тюбюне мыкъ урула. Дандирюкни къамчы тасмасына сарып, аталар. О айланмагъа башлай ве, къамчынен ургъан сайын, тез (чабик) айлана. Дандирюкни энъ девамлы айландыргъан бала енъе. (А.Н. Олиферовнынъ макъалесинде бу оюн Маймун оюны киби адландырыла [3, 97]).

8. «Бадашма – сакъланма» оюны. Балалар бадашып кене де эки такъымгъа болюнелер. Сакъланма оюны, адети узъре, акъшамлары я да гедже ойнала эди. Биринджи гурух балалары аранларда, я да башкъа ерлерде

сакъланалар. Экинджи гурухнынъ балалары исе оларны кыдырып тапкъан сонъ, экинджи гурух сакълана, биринджиси исе оларны кыдыра.

9. «Ташчыкъ» оюны. Учъ-дёрт бала, адетиндже кыыз балалар, ёлнынъ я да дамнынъ устюнде 6 дане дёрткошеликтен ибарет олгъан чызыкъ чызалар. Балалардан бириси 5-6 см. диаметрде олгъан ялпакъ ташны биринджи дёрткошеге ташлай. Сонъ, бир аягъы устуне туруп, о ташчыкъны тепе-тепе алты дёрткошеден де чыкъара. Бундан сонъ, экинджи дёрткошеге ташлап, тепип айланып чыкъа. Эп дёрткошелерни кечкен сонъ «естъ»ке келе. Яни о бала, козьлерини юмып, бутюн дёрткошелерни, чызыкъларгъа басмайып, чыкъа. Эгер де бала, ташчыкъны тепкенде, я да «естъ» япкъанда аягъынен чызыкъкъа басса, оюндан чыкъа, ве башкъасы оюнны девам эте. Бу оюн Орта Асияда ойналмагъа девам этти.

10. «Бекташ» оюны. Бу оюнны да, эксериетнен, кыыз балалар ойнай эдилер. Учъ-дёрт бала къаршы-къаршыгъа отуралар. Бириси, авучында беш таш тутаракъ, оюнны башлай. О, бир ташны тёпеге ата да, къалгъан дёрт ташны исе ерге ташлап, атылгъан ташны тутта. Сонъ кене баш ташны тёпеге ата ве, таш тюшкендже, дёрт ташны экишер-экишер ерге ташлап, атылгъан ташны тутта. Сонъ кене ташны тёпеге ата ве бу таш тюшкендже, элиндеки дёрт ташны, учъ ве бир этип, ерге къоя. Сонъки сефер исе баш ташны тёпеге атып, оны туткъандже, дёрт ташыны бир кереден ерге ташлай. Сонъра исе ерге къойып, авучыны ачып, о ташларны эки пармакъ арасына «арангъа» айдай. Эгер ойнагъан бала янълышса, оюнны башкъасы девам эте.

11. «Сокъур теке» оюны. Кызлардан бирисининъ козьлерини кыйыкънен (чумбернен) багълайлар. Къалгъанлары исе онынъ сыртына яваштан ура. Эгер де ургъанда «сокъур теке» кимни де тутса, демек энди онынъ козьлерини багълап, сыртына урып, къачалар. Ойнагъанда: «Сокъур теке, не арайсынъ?» - дейлер. О исе: «Алтын юзюк», - деп джеваплана. «Сипиркиси къач?» - дейлер. «Элли». - деп джеваплана. «Эллиси мана, эллиси сана, дубара дуп!» - деп кызлар сыртына урып, оюнны девам этелер.

12. «Домузчыкъ» оюны. Дёрт-беш бала иштирак эте биле. Эписинде таякълар ола. Олар бир алма къадар ташны ортагъа къоялар ве бир ерчикте чукъурчыкъ къазалар. Балалардан бири, «чобан» оларакъ, таягъынынъ уджуны чукъурчыкъкъа къоя. Балалар «домузчыкъ» ташыны «арангъа» айдамагъа арекет этелер. «Чобан» исе оларны «арангъа» кирмеге къоймамакъ керек. Эгер де ойнагъанда, «чобан» озъ таягъынен кимнинъ де таягъына урса, урулгъан бала «чобан» ола.

Бойлеликнен, Ускют коюнинъ бала оюнлары даа эм этнографлар, эм тарихчылар, эм тильшынаслар тарафындан огренильмели. Балалар арасында бу оюнлар ойналмалылар. Бу оюнларгъа экинджи аят береджек яш несиль миллий адетлерни севген, кутькен инсанлар олмагъа истеселер, буюрсынлар, огренсинлер!

Малюмат бергенлер: Ускют коюнинъ сакинлери Аджи-Селимов Садых оджа, Уркумет Февзие, Узунумер Найде.

Къулланылгъан эдебият:

1. Хайрулдинов М. А. Народная игра как средство национального воспитания / Этнография Крыма XIX - XX веков и современные этнокультурные процессы. - 2002г.
2. Филоненко В.И. Детские игры крымских татар / ИТУАК - 1919 №56 - С. 242-246;
3. Олиферов А. Н. В предвоенном Крыму: воспоминания о жизни в татарской деревне - // Крымский архив - 1999г. - №4;
4. Десяткина Т. Психология детской игры» - (интернеттен).